

ВПЛИВ КУЛЬТОВИХ СПОРУДЖЕНЬ СІМФЕРОПОЛЯ НА ТОПОНІМІКУ МІСТА

У Сімферополі назви вулиць з'явилися достатньо пізно. У 1837 році таврійським губернатором було віддане розпорядження про найменування міських вулиць і провулків. Ось їхній повний перелік: Губернаторська, **Александрівська**, **Новособорна**, Московська, Дворянська, Малобазарна, Мокра, Базарна, Торгова, **Жидівська**, **Грецька**, **Петропавлівська**, Госпітальна, **Татарська**, Циганська, Банна, М'ясна, **Тюремна**, **Арм'янська**, Нагірний [Державний архів автономної республіки Крим.- Фонд 806, оп. 1, д.3, арк. 1]. Вже в цьому найпершому переліку вулиць нашу увагу привертають годоніми, в назвах яких у тій чи іншій формі є зв'язок з питаннями історії релігій. Ми не випадково виділили їх хоч деякі з них є яскраво вираженими агіотопонімами: **Александрівська**, **Петропавлівська**. Деякі інші пов'язані з повсякденною, простонародною назвою храмів, молитовних будинків, які належали представникам тієї або іншої національності (**вірменська**, **грецька**, **циганська**), або з наявністю на вулиці цвинтарів, розміщених за релігійною ознакою (**Жидівська**, **Кладбищенська**, **Татарська**), або ж просто несуть у собі інформацію про перебування на цій вулиці культової споруди. Таким чином, із 23 вулиць 9 (або 39,1%) несуть у собі релігійну інформацію.

Місто росло. Множився й масив його годонімів, у якому знаходили відображення зміни, які відбувалися.

І. Християнство.

1.1. Православні храми

Церква рівноапостольних царів Костянтина й Олени була першою церквою Сімферополя. Її обладнав у викупленому за 50 рублів будинку для своїх солдат командир полку Борис Олексійович Татищев. У залі могло вміститися до 150 осіб. Після відходу полку з міста церква деякий час не використовувалась, поки губернатор Каховський не пристосував її для своїх чиновників і мешканців міста.

Як відзначав у своїх нотатках П.Сумароков (1803 р.), він знайшов у місті «одну російську церкву в найбіднішому татарському будиночку, налаштовану для розташованого тут Владимирського

* Поляков В.Є. – директор загальноосвітньої школи І-ІІ-ІІІ ступеня №37 м. Сімферополь.

бомбардирського полку». Характерно, що російське населення міста тієї пори становило всього 360 осіб [Крым. Книга рекордов.- Симферополь, 1999.- С. 104]. Священиком цієї церкви був дуже відомий у місті Микита Петровський, який брав участь у штурмі Ізмаїлу й одним із перших із хрестом у руках піднявся на стіни фортеці. При цьому ятаганом йому відрубали декілька пальців руки. У топоніміці міста пам'ять про першого священнослужителя увічнилася відразу декількома засобами: ороніми Петровські скелі, Петровська балка; годоніми - вул. Петровська балка, Петровський узвіз.

Святого Олександра Невського кафедральний собор. Гроші на будівництво собору були виділені ще до 1807 року, але не вдалося організувати доставку робітників, вербування яких йшло в Костромській, Ярославській і Володимирській губерніях. Три роки було втрачено тільки з цієї причини. Виділені на будівництво кошти були використані досить швидко, але зведений на місці сучасного готелю «Україна» будинок нового храму був незавершений. Для остаточних доробок потрібні були додаткові гроші. Чекаючи їх надходження, будинок будь-як законсервували. Але в 1813 році сильна буря знесла погано закріпленний дах, будинок став швидко руйнуватися. До будівництва собору знову повернулися тільки в 1822 році, але будувати почали метрах у ста вбік від річки Салгир. У 1829 році будівництво завершилося. У 1860 році собор став Кафедральним [Симферополь. Памятная книжка за 1915 год.- С. 77]. Його вплив на міську топонімію був величезним. Так, вже в першому розписі вулиць 1839 року ми бачимо вулицю **Новособорну** і вулицю **Александрівську**. З 1869 року ця ж вулиця вже згадується як вулиця **Александроневська**, а з 1887 року - як вулиця **Александро-Невська**.

Після спорудження у 1842 році навпроти собору пам'ятника князю Долгорукому-Кримському стара назва стала витіснятися. В 1876 році вулиця **Новособорна** офіційно була перейменована у вулицю **Долгоруківську**.

У 1869 році згадується ще й провулок **Соборний**, який у 1883 році перейменовують на честь композитора Серова у провулок **Серава**.

У 1924 році вул. **Александро-Невську** перейменовують на вул. **Рози Люксембург**, а вул. **Долгоруківську** (колишню вул. **Новособорну**) на вул. **Карла Лібкнехта**.

У 1927 році собор був зруйнований, а на його місці розбито парк, який після встановлення в ньому танка-пам'ятника визволителям дещо пізніше одержав назву парк Перемоги.

Успенія святої праведної Ганни. Церква побудована на “новому” міському цвинтарі на гроші купця Василя Борисовича Масленникова й освячена 14 червня 1864 року. Церква не збереглася, тому що разом із “старим” російським цвинтарем, який був частиною історії міста і пам'ятником архітектури, також було знищено в шістдесяті роки ХХ століття при будівництві військово-політичного будівельного училища.

Каплиця на військовому цвинтарі воїнів, поранених при обороні Севастополя і загиблих від ран у Сімферопольських шпиталях. На цвинтарі спочивало порядку 36 тисяч нижніх чинів. Каплиця була побудована за гроші найвищих осіб на честь святого Олександра Невського. В 1866 році у переддень свята Святої Трійці в ній служили панахиду. Як і цвинтар, її знищено в роки Радянської влади.

Каплиця св. Олександра Невського на Базарній площі. Побудована в 1880 році. Після революції перебудована, а з переносом базару в інше місце взагалі знесена. Незважаючи на те, що вулиця **Базарна** згадувалася в першому розписі вулиць, локалізувати її не є можливим. Скоріше всього вулиця зникла після перепланування міста.

Грецька церква во славу Пресвятої Трійці. Була побудована в 1796 році, у 1868 році перебудовувалася і в такому вигляді функціонувала всі роки Радянської влади й діє понині. У топоніміці церква була відбита в назві вулиця **Грецька**, на якій вона й знаходилася. У 1946 році, через два роки після депортації греків із Криму, вулиця була перейменована на вулицю **Одеську**.

Церква в ім'я святих Апостолів Петра і Павла. Заснована в 1805 році і була однією з головних православних церков міста. У 1870 році старий дерев'яний будинок був знесений, а на його місці збудований цегляний. У радянський час храм було перетворено на склад, а купол зруйновано. В даний час церква відновлена і передана віруючим.

Церква святого Андрія при притулку пана Фабра. Будинок згодом був перебудований, а в топоніміці з 1904 року по 1924 рік зберігався провулок **Фабра**, названий на згідку Андрія Яковича Фабра, на гроші якого й утримувався притулок.

Церква святого Олександра Невського при сімферопольській чоловічій гімназії.

Церква Всіх Святих на «новому» російському цвинтарі. В даний час це «Старий» російський цвинтар. Церква збереглася й функціонувала всі роки. Дійсна адреса: провулок **Учебний**, 5.

Маріїнська церква при дитячому притулку барона Адлерберга. Побудована в 1869 році. Зараз там розміщений сучасний відділ «Дружби народів» бібліотеки ім. Івана Франка. Побічно церква знайшла відбиток і в назві вулиці **Приютнинської**, яка у 1899 році була перейменована на вулицю **Пушкінську**.

Маріїнська церква при жіночій гімназії. Побудована в 1871 році. Нині військовий госпіталь на вулиці **Жуковського**, 11.

Мартіанівська церква при свічкарні.

Миколаївська церква при чоловічому духовному училищі. З 1904 року згадується як провулок **Миколаївський** із 1924 року - як провулок **Февральський** із 1940 року – вже провулок **Вузівський**, а з 1958 року - провулок **Галерейний**.

Петровська церква при міській в'язниці. Вулиця **Тюремна** згадується з 1904 року, а з 1930 року – вул. **Дзюбанова**. Доля помешкання невідома.

Покровська церква при жіночому єпархіальному училищі.

Преображенська церква на “старому” цвинтарі. Пам'ять про неї залишилась у назвах вулиці, яка до неї вела: з 1839 року – вулиця **Кладбищенська**, з 1891 року – вулиця **Старокладбищенська**, з 1924 року – вул. **Субхі**, з 1945 року – вул. **Крилова**.

Церква Різдва Богородиці при странно-приютному будинку Таранова-Белозерова. Побудована в 1826 році. Вулиця **Тарановська** була в першому розписі вулиць 1839 року, а з 1891 року – вул. **Садова**, з 1904 року – вул. **Жуковського**.

Церква Софійська. Вулиця **Софійська** згадується з 1904 року. У 1924 році перейменована на вулицю **Клари Цеткін**.

Церква Спаська. Побудована на початку ХХ сторіччя. Вулиця **Спаська** згадується з 1904 року. У 1924 році перейменована на вулицю **Декабристів**.

Трьохсвятительська церква при духовній семінарії. Побудована в 1873 році. У радянські роки в цьому помешканні розміщалася школа №9. Потім воно стало службовим помешканням заводу «Фотон». В наш час будівлю повернуто православній церкві, яка веде реставраційні роботи. Пам'ять про семінарію збереглася у назві скверу - **Семінарський**. У радянський час й донині - сквер має назву **Комсомольський**.

Успенська вірмено-григоріанська церква. Згадується ще Сумароковим у 1803 році. Храм перебудовано в 1825 році. В роки радянської влади за призначенням не використовувалася, в її помешканні влаштували склад. В наш час будівля передана релігійній

громаді. Годонім вулиці **Арм'янська** відомий з 1904 року. У 1946 році вона перейменована на вулицю **Кавказьку**.

1.2. Католицькі і лютеранські храми.

Вірмено-католицька церква. Побудована в 1862 році на засоби громадянина С.І.Налбандова. В роки радянської влади не функціонувала, тепер передана католицькій громаді. Знаходилася на вулиці **Дворянській** (опісля – вул. **Горького**).

Лютеранська церква. Побудована в 1840 році. Знаходилася на вулиці **Салгирній** (потім - провулок **Кірова**). В даний час будинок передано лютеранській громаді.

Церква євангельських християн-баптистів. Знаходилася на вулиці **Долгоруківській, 22**.

Кирха євангелічних лютеран. Знаходилася на вулиці **Екатерининській** (нині – вулиці **Карла Маркса**).

II. Іудейська релігія

2.1. Євреї. У дореволюційному Сімферополі діяли синагоги: «Хоральна», «Бет-Гамідраш», «Нер-Томід», «Іегіа-Капай», «Бет-Яков», «Ец-Хаїм» [Симферополь. Памятная книжка за 1915 год.- С. 77] В міській топонімії всі ці будинки ніяких слідів не залишили. Лише є загадкою те, чому сучасний провулок **Одеський** називався раніше провулком **Єврейським**. Жодна з відомих синагог на ньому не розташовувалася. Така назва більше підійшла б вулиці Фонтанна, що очевидно з запропонованої нижче таблиці, але певно що наявність такого важливого орієнтиру, як фонтан, все ж пересилила всі інші чинники при найменуванні вулиці. Правда, в 1844 році згадується вулиця **Єврейська**. Можливо, що йдеться про вулицю, яка пізніше одержала назву вулиці Фонтанної, тому що цей годонім вперше згадується тільки з 1887 року.

Назва	Місцезнаходження
Хоральна	вул. Салгирна (потім - проспект Кірова.)
«Нер-Томід»	вул. Фонтанна (вул. Сергєєва-Ценського)
«Іегіа-Капай»	вул. Фонтанна, будинок Теглієва.
«Бет-Яков»	вул. Фонтанна, будинок Щербини.
«Ец-Хаїм»	вул. Фонтанна, будинок Танагоза.
При єврейській лікарні	пров. Больничний (пров. Братів Спендіарових)

2.2. Кримчаки - один із реліктових народів нашої країни. Нашадки хазар, тюркомовники, із прийняттям ортодоксального іудаїзму ще задовго до приєднання Криму до Росії вони визнали Талмуд і відділилися від своїх братів караїмів. З приходом у Крим законів Російської імперії вони в повному обсязі випробували на собі всі негативні сторони антисемітизму і з роками цілком ототожнювали себе з єврейським народом. У Сімферополі було дві, так звані, кримсько-єврейських синагоги. Але жодна з них не знаходилася в провулку **Кримчакський** (назва із 1904 по 1948 рік), потім – провулок **Восточний**, а з 1991 року - знову провулок **Кримчакський**. Перша кримсько-єврейська знаходилася по вулиці Мечетній, а Друга – по вулиці Мало-Фонтанній

III. Караїмська релігія

Вулиця Караїмська – одна з найдавніших у місті, але в першому розписі вулиць така назва відсутня, хоч є вулиця **Жидівська**. Відзначимо, що якщо спочатку у свідомості влади й обивателів караїми, кримчаки і євреї сприймалися як представники однієї релігії, одного народу, то згодом караїми стали впевнено займати свою тільки їм відведену нішу. Одним із підтверджень цього служить те, що вулиця, яка вела до караїмського цвинтаря і на якій була побудована караїмська кенасса, стала називатися і в спілкуванні, й офіційно вулицею **Караїмською**.

Характерно, що провулок **Єврейський** був перейменований у 1942 році фашистськими ідеологами окупованого Сімферополя. Через десятиліття, вже в 1955 році, навіть після завершення «справи лікарів», як вияв останнього загасаючого валу антисемітської компанії, провулки **Єврейський** і вул. **Караїмська** були перейменовані. Симптоматично, що в цей «семітський» блок потрапила й вулиця **Караїмська**. Варто визнати, що отут влада була послідовна, тому що при виселенні кримських татар вона караїмів не чіпала. 30 осіб караїмів, яких все ж депортували, постраждали скоріше із-за непорозуміння, за відомим принципом: “ліс рубають - тріски летять” [Земсков В.Н. Спецпоселенцы из Крыма (1944-56) // Крымский музей.- 1994.- №1.- С. 76] Але в депортації, що готувалася для євреїв Криму, певно що, їх наздогнала б ця трагічна доля. Приклад із перейменуванням вулиці Караїмської дуже симптоматичний.

Повернення історичних назв провулок **Кримчакський** і вулиця **Караїмська** стало можливим тільки в роки т.зв. перебудови. 26 липня 1990 р. була повернута назва “вулиця **Караїмська**” (колишня вул. **Пархоменко**), а 31 травня 1991 р. – “провулок

Кримчакський” (колишній провулок **Восточний**). Годонім “провулок **Єврейський**” не був повернутий у зв'язку з тим, що в результаті перепланування міста цей провулок взагалі перестав існувати. Караїмська кенасса, збудована в 1896 році, знаходилася на вулиці Караїмській, 6.

IV. Мусульманська релігія

Турецький мандрівник Евлія Челебі, який відвідав Крим у 1667 році, писав, що «Місто володіє п'ятьма храмами. Перший з них - це джамія Менгли герей хана посеред подвір'я палацу калгі. Це мечеть стародавнього стилю, покрита черепицею, з одним кам'яним мінаретом. У місті знаходиться ще й мечеть - джамія Абдурахман бея, стара святиня, яка покрита черепицею, має також кам'яний мінарет.

Крім цих двох джамій є також три мечеті квартальні і два медресе. У трьох монастирях дервішів статуту хальвети, в тому числі у монастирі Мехмеде-ефенді з Келеджа перебувають дервіші»[Челеби Евлія. Книга путешествий. Симферополь, 1996.- С. 125]

Кебір-Джамі побудована в 1508 році. Над входом у мечеть зберігся напис арабською мовою: "Мечеть цю спорудили на честь величності хана Менгли-Гирей Абдурахман-бен-Алі, і простить Аллах йому і батькам його. У місяці Мухарем 914 (1508)". Після депортації татар в мечеті був палітурний цех. Мінарет був знесений. В даний час мечеть передана релігійній общині і функціонує за призначенням.

Походження астіоніма Ак-Мечеть усі дослідники однозначно пов'язують із будівництвом мечеті Кебір-Джамі біля ріки Салгир, яка розміщувалася на сучасній вулиці **Курчатова**, 4 (вул. **Госпітальна** до 1960 р.)

Базар-Джамі, яка знаходиться на **Грецькій** вулиці, не функціонує ще з 1890 року. Припинення її діяльності пов'язане скоріше з тим, що базар був перенесений в інше місце. Деякий час «старий базар» ще функціонував, про що свідчить поява там вулички **Малобазарна**. Але потім і він припинив своє існування, а мечеть **Базар-Джамі** взагалі закрилася.

Тохал-Джамі заснована в 1827 році Абдуль-Септаром-Челебі-Умер-Оглу й Аметом-Адиль-ша-Оглу. **Джума-Джамі** побудована Осман-Іса-Оглу на **Мечетній** вулиці в 1829 році. Крім цього мала назву "мечеть Сеїд-Лімет-Ефенді", який був при ній муллою. **Мечеть на Кладбищенській вулиці** (сучасна вул. **Крилова**), побудована мусульманським товариством у 1848 році. **Ак-Мечеть** зведена в 1849 році тодішнім міським головою. Знаходилася вона на **Кантарній** вулиці (нині вул. **Чехова**).

Циганська мечеть побудована в 1851 році Карик-Ассалом у Циганській слобідці. Вулиця **Циганська** згадується в першому розписі вулиць. З 1948 року її названо “провулок **Дніпропетровський**”. Крім цього з 1904 року згадується ще й **Курбетський** провулок, який також знаходився в Циганській слобідці. Курбет - це кримськотатарська назва циган.

В Сімферополі діяли також й інші мечеті. Так, **Тохал-Джамі** побудована в 1860 році Хаджи-Сеїд-Халіль-Ефенді на **Кладбищенській** вулиці. **Єні-Джума-Джамі** побудована в 1886 році Хаджи-Сеїд-Нафе. на вул. Мечетній, 9. **Аджи-Куртій Джамі** знаходиться на розі вулиць **Чехова** (вул. **Кантарна**) і провулку **Мінаретного** (вул. **генерала Яременка**). Іноді згадується назва Аджи-куртій-маале, вулиця **Вакуфна**, 20.

Демерджи маале (Квартал ковалів) знаходиться по вулиці **Госпітальній**, 24. **Каді маале** – по вулиці **Каді-Ескерській**, 50. (з 1938 року вул. **Краснознаменна**), а **Мечеть кінного полку** – по вулиці **Внешній** (вул. **Маяковського**).

Сеїд-Нафе розташована в провулку Колодезному. На будинку мечеті Сеїд-Нафе зберігся напис арабською мовою: “Громада – це порятунок, поділ - це покарання. Будував будинок цієї священної мечеті і закінчив його Аль-Хадж Саїд Нафі Бін-Мухаммед Аль-Амін Ефенді в 1301 (1895 р.). Аллах нехай зробить його постійним і святковим до кінця світу” [Крикун Е.В. Памятники крымскотатарской культуры. Симферополь, 1998.- С. 79].

Сімферополь має ще ряд мусульманський установ, назви яких не позначилися на назві вулиць. Так, **Сеїд-Халіль маале** розміщена в провулку **Мінаретному** (пров. Холмистий), **Сеїт-Септар медресе** – по вулиці Софійській, (вул. Клари Цеткін), **Софу-Сеяр** - по вулиці Каді-Ескерській (вул. Краснознаменна).

Чокурчинська мечеть дала назву вулиці Чокурчинській (вул. Лугова) [Лашков Ф.Ф. Третья учебная экскурсия симферопольской мужской гимназии. Симферополь, 1890.- С. 112].

Якщо проаналізувати годоніми Сімферополя пов'язані з мусульманством, то ми можемо відзначити якийсь поверховий підхід в цьому. Якщо вулиці, що вели до російських православних храмів, носять відповідні назви – **Спаська**, **Троїцька**, **Петропавлівська**, то з мечетями простіше - вулиця **Мінаретна**, вулиця **Мечетна** і т.п. За основу найменування в останньому взяті винятково зовнішні ознаки, хоча, як ми це вже знаємо, будь-яка мечеть мала своє власне ім'я, але до таких деталей російський обиватель не доходив: чуже воно й є чуже.

Дано таблицю назв вулиць, пов'язаних з тією чи іншою релігією, а також дати їх найменування та перейменування:

Назва	Дата найменування	Дата перейменування
Християнство:		
вул. Александрівська	1839	1869
вул. Александроневська	1869	1887
вул. Александро-Невська	1887	1924
вул. Новособорна	1839	1876
вул. Грецька	1839	1946
пров. Арм'янський	1904	1946
вул. Петропавлівська	1839	1924
вул. Арм'янська	1839	1946
пров. Соборний	1869	1883
вул. Верхньо-Петропавлівська	1888	1915
вул. Церковна	1917	1924
пров. Церковний	1904	1924
пров. Миколаївський	1904	1924
вул. Троїцька	1904	1924
вул. Софійська	1904	1924
пров. Софійський	1904	1924
прохід Софійський	1904	1924
вул. Спаська	1894	1924
пров. Семінарський	1904	1924
вул. Рождественська	1997	по ц.ч.
Мусульманство:		
вул. Мечетська	1904	1924
пров. Мечетний	1895	1904
вул. Старо-Мечетська	?	1904
вул. Вакуфна	1904	1930
пров. Циганський	1904	1948
пров. Магометанський	1904	1930
пров. Мінаретний	1904	1930
пров. Курбетський	1904	1948
вул. Ак-Мечетська	1904	1946
вул. Джамі	1993	по ц.ч.

Іудаїзм:		
вул. Жидівська	1839	?
вул. Єврейська	1844	1955
пров. Кримчакський	1904	1948
пров. Кримчакський	1991	по ц.ч.
Караїзм:		
вул. Караїмська	1891	1955
вул. Караїмська	1990	по ц.ч.

Як бачимо, майже жодний сімферопольський годонім, який ніс би в собі інформацію про якусь релігію, не збережений.

У цій статті ми ознайомилися з історією появи і функціонуванням храмів Сімферополя протягом більше як двох століть. Картина була б неповною, якби ми не розглянули питання про те, що відбувається в місті сьогодні в 2000 році, але це вже окреме дослідження.